

Investigating the process of centralization in Iran with an emphasis on economic indicators

Mir Najaf Mousavi ^{1*}, Nima Bayramzadeh ² and Ahmad Hasanpour Ghotoulu ³

1. Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Human Sciences, Urmia University, Urmia, Iran

2. Ph.D Student in Spatial Planning, Department of Geography, Faculty of Literature and Human Sciences, Urmia University, Urmia, Iran

3. M.Sc in Spatial Planning, Department of Geography, Faculty of Literature and Human Sciences, Urmia University, Urmia, Iran

* Corresponding Author, m.mousavi@urmia.ac.ir

Received Date:
19/06/2024

Revise Date:
13/08/2024

Accepted Date:
03/11/2024

Published Date:
20/04/2025

Article Info

Abstract

Research Paper
Volume 6, Issue 19, Spring 2025
Pages 85-99

The main goal of this research is to investigate the centralization trend of economic indicators among the provinces of Iran during the years 2018 and 2022. The current research method is descriptive-analytical and has a practical purpose. The collection of information has been done in the form of a library. The analysis of research data has been carried out quantitatively and through Excel, GIS, and SPSS software. Therefore, the OPA model is used to weight the indicators, the VIKOR decision model is used to rank the provinces of the country based on economic indicators, the CV model is used to evaluate inequalities, and the Kriging interpolation model is used to interpolate the centralization of economic indicators. The results of this research show that according to the VIKOR model, during 2018 and 2022, Tehran province ranked first with the lowest score, followed by Kerman province in 2018 and Yazd province in 2022. The results of the Kriging interpolation model show that in 2018, the concentration of economic indicators in Tehran created a pole of development in this province. Still, with the passage of time and development measures in the country, the focus has reached from Tehran province to other provinces as well as central provinces such as Kerman, Yazd, and Isfahan and in border provinces such as Khorasan Razavi, Hormozgan, Bushehr, Khuzestan, and East Azarbaijan had a better situation than in 2018 which shows the effectiveness of the government's actions in reducing regional inequality in the country.

Keywords: Centralization, Development, Regional Inequality, Iran.

Cite this article:

Mousavi, M. N., Bayramzadeh, N., & Hasanpour Ghotoulu, M. (2025). Investigating the process of centralization in Iran with an emphasis on economic indicators. *Journal of Economic Geography Research*, 6 (19), 85-99.

 <https://doi.org/10.30470/jegr.2024.2033082.1191>

2821-2266 © University of Zanjan.

This is an open access article under the CC BY-NC/4.0/License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Throughout the planning system in Iran, internal and external wars have led to a concentration of skilled and capable human resources in the central provinces. Moreover, the proximity of these central provinces to the political capital has resulted in a development and planning system that, following a core-periphery planning model, has created a growth pole in the center of the country. Consequently, economic indicators have become more concentrated in these geographical areas compared to peripheral centers, which over time has established a system of divergence. This situation has led to the migration of residents from less developed provinces to more developed ones, disrupting the spatial distribution of the population across the country. In this context, the main objective of this research is to examine the trend of economic indicator centralization among Iranian provinces between the years 2018 and 2022. By analyzing the direction of this concentration, the research aims to provide an overview of the provinces' accessibility to these indicators. This goal corresponds to the main hypothesis of the research, which states that "it seems that economic indicators are more concentrated in the central regions of the country, particularly in Tehran province."

Methodology

The research method employed in this study is descriptive-analytical and aims at practical application. Data collection has been conducted through library. The statistical population for this research comprises the 31 provinces of Iran. The data analysis has been carried out quantitatively using software such as Excel, GIS, and SPSS. Various methods have been utilized for data analysis, including the OPA model for weighting the indicators, the VIKOR decision-making model for ranking the provinces based on their economic indicators, the CV model for assessing inequalities, and finally, the Kriging interpolation model for examining the concentration of economic indicators.

Results and discussion

The results of this research indicate that based on the distribution of economic indicators across the provinces of the country and the VIKOR model, during the 2018 and 2022, Tehran province ranked first with the lowest score, followed by Kerman province in 2018 and Yazd province in 2022 ranked second. Furthermore, the results of evaluating the CV of inequality in the years 2018 and 2022 show that regional inequality has been on a decreasing trend from 2018 to 2022. To better analyze the spatial data, the Kriging method was used, which indicated that in 2018, the concentration of economic indicators in Tehran created a development pole in this province. However, over time and with the implementation of development initiatives in the country, the concentration has shifted from Tehran province to other provinces.

According to the results of this research, in 2018, Tehran province was the center of development in the country. However, with the effective developmental initiatives of the twelfth government in other provinces, by 2022, regional inequality in the country has decreased, and other provinces have also shown improvement. Comparing the results of this study with the research conducted by Mousavi and Bayramzadeh (2024), Abbasi Tagi Dizaj and Pashazadeh (2021), Mosaiebzadeh et al. (2021), and Ahmadi et al. (2019), it can be noted that Tehran province has consistently ranked among the top in terms of development in the country, indicating the adherence of the national planning system to the center-periphery approach. This aligns with the findings of this study. However, the developmental efforts undertaken in the country, such as performance-based budgeting for provinces, poverty alleviation in provinces through the enhancement of per capita indicators, and the decentralization of indicators, have contributed to reducing regional inequality in 2022.

Conclusion

Economic centralization refers to the concentration of economic resources in a specific area, which leads to increased inequality and reduced development in underprivileged regions. This inequality can

stem from regional centralization, differences in investment, infrastructure, human capital, or economic and social policies. Over time, in accordance with the core-periphery theory, this phenomenon contributes to the strengthening of the power of the country's developed poles, resulting in the establishment of facilities, services, and efficient human resources in a specific geographical area. This trend is also observable in Iran, and an analysis of economic indicators can illustrate this issue. In this context, the status of economic indicators from the years 2018 and 2022 has been examined to assess the trend of centralization among the country's provinces.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

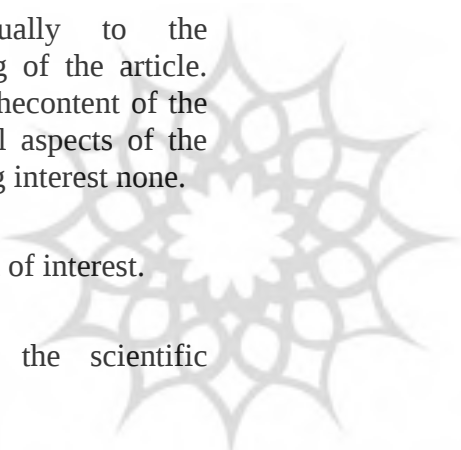
Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی روند تمرکزگرایی در ایران با تأکید بر شاخص‌های اقتصادی

میرنجف موسوی^{۱*}، نیما بایرام‌زاده^۲ و احمد حسن‌پور قطلو^۳

۱. استاد، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

۲. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

۳. کارشناسی‌ارشد برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۱/۳۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۸/۱۳

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۵/۲۳

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۳/۳۰

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف اصلی پژوهش جاری بررسی روند تمرکزگرایی شاخص‌های اقتصادی در میان استان‌های ایران در طی سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ می‌باشد. روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و دارای هدف کاربردی می‌باشد. جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای صورت گرفته است. تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش به صورت کمی و از طریق نرم‌افزارهای Excel، GIS و SPSS انجام شد، به طوری که برای وزن‌دهی به شاخص‌ها از مدل OPA، برای رتبه‌بندی استان‌های کشور بر اساس برخورداری از شاخص‌های اقتصادی از مدل تصمیم‌گیری ویکور، برای ارزیابی نابرابری‌ها از مدل CV و در نهایت برای درون‌یابی تمرکزگرایی شاخص‌های اقتصادی از مدل درون‌یابی Kriging استفاده شد. نتایج این پژوهش نشانگر این است که بر اساس مدل ویکور، طی سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ استان تهران با کمترین امتیاز در رتبه اول و سپس در سال ۱۳۹۷ استان کرمان و در سال ۱۴۰۱ استان یزد در رتبه دوم قرار گرفته‌اند. نتایج مدل درون‌یابی Kriging نشانگر این است که در سال ۱۳۹۷ تمرکز شاخص‌های اقتصادی در تهران باعث ایجاد قطب توسعه‌یافتگی در این استان شده، ولیکن با مرور زمان و انجام اقدامات توسعه‌ای در کشور، تمرکز از استان تهران به سایر استان‌ها نیز رسیده است؛ به طوری که استان‌های مرکزی نظیر کرمان، یزد و اصفهان و در استان‌های مرزی نظیر خراسان‌رضوی، هرمزگان، بوشهر، خوزستان و آذربایجان شرقی وضعیت بهتری نسبت به سال ۱۳۹۷ داشته‌اند و نشانگر مؤثر بودن اقدامات دولت در راستای کاهش نابرابری منطقه‌ای در کشور بوده است.

دوره ۶، شماره ۱۹، بهار ۱۴۰۴
صص ۹۱-۸۵
مقاله پژوهشی

کلیدواژه‌ها: تمرکزگرایی، توسعه‌یافتگی، نابرابری منطقه‌ای، ایران.

*نویسنده مسئول: M.Mousavi@Urmia.Ac.Ir

ارجاع به این مقاله: موسوی، میرنجف؛ بایرام‌زاده، نیما؛ حسن‌پور قطلو، احمد. (۱۴۰۴). بررسی روند تمرکزگرایی در ایران با تأکید بر شاخص‌های اقتصادی. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، ۶ (۱۹)، ۸۵-۹۹.

 <https://doi.org/10.30470/jegr.2024.2033082.1191>

2821-2266 © University of Zanjan.

This is an open access article under the CC BY-NC/4.0/License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

بیان مسئله

امروزه توسعه نامتوازن مناطق، موجب گسترش فقر، بیکاری، مهاجرت، افزایش آسیب‌های اجتماعی در داخل کشور شده و گاه آن‌ها را با ناامنی روبه‌رو کرده است (بهرامی پاوه، ۱۳۹۷). به نظر می‌رسد موج فزاینده رشد اقتصادی جهانی همه را به یک اندازه بالا نمی‌برد، مزایای توسعه‌ای مرتبط به طور نابرابر توزیع می‌شود و این نابرابری‌ها را تشدید می‌کند (Corsi et al, 2024)؛ به طوری که امروزه اقتصاد جهان سرمایه‌داری مبتنی بر تقسیم کار بین مرکز، نیمه پیرامونی و پیرامون آن است و بین بخش‌هایی که از طریق آن انتقال بین‌المللی مازاد اقتصادی رخ می‌دهد، مبادله نابرابر وجود دارد (Ricci, 2022). در این راستا بسیاری از کشورهای در حال توسعه از به کارگیری نظریه رشد نامتعادل برای دستیابی به رشد اقتصادی برای مقابله با اثر قطبی شدن ناشی از جهانی شدن اقتصاد و محدودیت‌های سرمایه‌گذاری ناشی از کمبود منابع توسعه حمایت می‌کنند (Liao et al, 2024).

در سه دهه گذشته، بسیاری از کشورهای جهان در حال توسعه اصلاحات تمرکززدایی را اجرا کرده‌اند. با این حال، در حالی که درجه تمرکز یکی از مهم‌ترین ابعاد سیاست‌گذاری در نظر گرفته می‌شود، در ادبیات اقتصاد این یک سؤال باز باقی می‌ماند؛ به نحوی که پژوهش‌های اخیر، پیش‌بینی‌های نظری مبهمی در مورد تأثیرات تمرکززدایی ارائه می‌کند (Besley & Coate, 2003, Boffa et al, 2016) و شواهد تجربی نیز متفاوت هستند و اکثر مقالات موجود در ایجاد یک رابطه علی ناکام هستند (Bardhan, 2002; Mookherjee, 2015) و به طور کلی، هیچ پاسخ روشنی در مورد اینکه یک دولت تا چه حد باید متمرکز باشد، وجود ندارد (Bo, 2020). از طرفی نابرابری منطقه‌ای یک موضوع برجسته در علم جغرافیا و پایداری است (Fu et al, 2022) که علیرغم پیشرفت جامعه بین‌المللی در کاهش فقر در مناطق توسعه‌نیافته، نابرابری‌های منطقه‌ای در داخل کشورها همچنان در دنیای امروز رایج است (Eva et al, 2023; Pandey et al, 2022; Hu et al, 2023; al, 2022)؛ به طوری که امروزه آموزش، بهداشت عمومی و زیرساخت‌های موجود در ارتباط با توسعه اقتصادی به طور قابل‌توجهی بین مناطق متفاوت است (Liu et al, 2020; Nijman & Wei, 2020; Pandey et al, 2025; Mousavi et al, 2022- al). شکاف بین مناطق شهری و روستایی به طور جدی بر توسعه پایدار و رفاه انسان تأثیر می‌گذارد (Wei, 2015; Ballas et al, 2017). اهداف توسعه پایدار سازمان ملل متحد شامل شاخص‌های مختلفی با هدف کاهش نابرابری‌ها در داخل و بین کشورها است (Cheng et al, 2021). کاهش نابرابری منطقه‌ای از دیرباز برای دولت‌ها یک اولویت بوده است (Liu et al, 2024). تجلی‌های نابرابری را می‌توان در اشکال مختلف از جمله نابرابری اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، نژادی، قومی، مذهبی، جنسیتی و نیز اشکال مشخص‌تر درآمدی، تغذیه‌ای، آموزشی و بهداشتی بررسی کرد (رستمعلی‌زاده و نوبخت، ۱۴۰۱).

یکی از خصیصه‌های برجسته نظام شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه، تمرکز بیش از حد فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و جمعیت در بزرگ‌ترین شهر این کشورها است. این کلان‌شهرها نه تنها باعث جذب بخش عمده‌ای از پتانسیل‌های توسعه‌ای این کشورها شده، بلکه خود این نخست‌شهرها با مسائل و مشکلات عدیده‌ای مواجه شده‌اند (طالشی، ۱۳۹۸). با فروپاشی نظام کمونیستی شوروی و قوت یافتن عامل اقتصاد و انرژی در جهان، دیدگاه‌ها به سوی باورهای جغرافیای اقتصادی معطوف (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱) و در ایران نیز موضوع عدالت اقتصادی به یکی از شاخص‌های بنیادین انقلاب اسلامی تبدیل شد (مصلی‌نژاد، ۱۴۰۰). کشور ایران به دلیل وسعت زیاد، تنوع اقلیمی، اقتصاد تک محصولی مبتنی بر نفت، تنوع قومی و جمعیت به نسبت بالا، پتانسیل زیادی برای شکل‌گیری نابرابری‌های شدید منطقه‌ای دارد (افراخته، ۱۳۹۶)؛ به طوری که در طول نظام برنامه‌ریزی ایران به دلیل وجود جنگ‌های داخلی و خارجی و بر اساس آن تمرکز نیروی انسانی کارآمد و زبده در استان‌های مرکزی و از طرف دیگر به دلیل نزدیکی استان‌های مرکزی به پایتخت سیاسی کشور، نظام توسعه‌ای و برنامه‌ریزی کشور با تبعیت از نظام برنامه‌ریزی مرکز-پیرامون باعث شکل‌گیری قطب رشد در مرکز کشور شده و به این دلیل تمرکز شاخص‌های اقتصادی در این فضاها جغرافیایی نسبت به مراکز پیرامون بیشتر گردیده است و به مرور زمان باعث شکل‌گیری نظام واگرایی شده است. این موضوع در طول زمان سبب مهاجرت

ساکنین استان‌های کمتر توسعه‌یافته به سمت استان‌های توسعه‌یافته‌تر شده و برهم زدن پراکنش فضایی جمعیت در کشور را در پی داشته است. در این راستا هدف اصلی این پژوهش بررسی روند تمرکزگرایی شاخص‌های اقتصادی در میان استان‌های ایران در طی سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ می‌باشد تا ضمن بررسی جهت تمرکز این شاخص‌ها، چشم‌اندازی از وضعیت برخورداری استان‌های کشور از این شاخص‌ها نمایان گردد که در راستای فرضیه اصلی پژوهش تحت عنوان «به نظر می‌رسد شاخص‌های اقتصادی بیشتر در مرکز کشور و در استان تهران متمرکز باشد» تدوین شده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

رشد و توسعه اقتصادی مناطق یک کشور، از مهم‌ترین مباحث اقتصاد منطقه‌ای در دهه‌های اخیر محسوب می‌شود؛ به طوری که بررسی رشد و توسعه مناطق به عنوان یکی از اهداف مهم دولت‌های محلی، همواره مورد توجه قرار گرفته است (افشارپور و جلایی اسفند آبادی، ۱۴۰۲). در این راستا، پرو^۱ (۱۹۵۵) و هریشمن و هانسن^۲ (۱۹۵۸) در تئوری قطب رشد ارتباط نابرابری و مراحل توسعه را به این صورت بیان کرده‌اند که در مراحل اولیه توسعه، رشد سریعی در قطب‌های رشد صورت گرفته و موجب واگرایی و فزاینده‌گی نابرابری‌ها در بین مناطق می‌شود (بایرام‌زاده و موسوی، ۱۴۰۳). از طرفی دیگر در دنیای امروزی، نابرابری‌های اقتصادی- اجتماعی به عنوان پدیده‌ای فراگیر و رو به گسترش قابل مشاهده است؛ به طوری که این مفهوم در مقابل برابری قرار می‌گیرد و جزء مفاهیمی به شمار می‌رود که فلاسفه تعریف واحدی برای آن ارائه نکرده‌اند (تیزچنگ و آزاده، ۱۳۹۹). در ادامه به بررسی مفاهیم و نظرات مرتبط با تمرکزگرایی، رقابت‌پذیری و نابرابری و توسعه منطقه‌ای پرداخته شده است:

تمرکزگرایی

تمرکزگرایی شیوه‌ای است که در آن تصمیمات در زمینه کلیه امور توسط مرکز سیاسی و اداری واحدی که معمولاً در پایتخت قرار دارد، اتخاذ و به اجرا گذاشته می‌شود. اگر چه کارآمدی این الگو در طول تاریخ رد می‌گردد، اما معایب آن بیشتر از طریق برهان خلف، یعنی اثبات محاسن تمرکززدایی بیان می‌شود؛ به طوری که به اعتقاد طرفداران تمرکززدایی عوامل مختلفی از قبیل بی‌سوادی، عدم رشد فکری، عدم آشنایی مردم با حقوق و وظایف اجتماعی و ... باعث ایجاد تمرکز در نظام برنامه‌ریزی دولت می‌گردد (مهردانش و عابدی‌فرد، ۱۴۰۰). در واقع حکومت تمرکزگرا، تک بافت، واحد، یکپارچه، بسیط و به نوعی یک حکومت مرکزی با اقتدار کامل محسوب می‌شود. این نوع حکومت، کلیه مدیریت‌های محلی را تحت نظارت خود دارد و میزان قدرت را خود تعیین می‌کند و مرکز اصلی آن قوه مجریه، قوه مقننه و قوه قضاییه است که در پایتخت کشور متمرکز می‌شود (عزیزی، ۱۴۰۱). در ادامه به بررسی خصوصیات نظام متمرکز و غیرمتمرکز در جدول شماره ۱ پرداخته شده است:

جدول ۱. مقایسه خصوصیات نظام متمرکز و غیرمتمرکز

خصوصیت نظام متمرکز و شیوه اداری آن	خصوصیت نظام غیرمتمرکز
دولت مرکزی تنها مقامی است که صلاحیت وضع قوانین و مقررات و دستورالعمل‌ها را دارد.	افکار عمومی و اجتماعی مردم محل به طور طبیعی پرورش می‌یابد.
دستورات و اوامر رؤسای سازمان‌های مرکزی در تمام مراحل برای سازمان‌های محلی و کارکنان آن‌ها جزاً و کلاً لازم‌الاجرا است.	قدرت حکومت‌های محلی افزایش می‌یابد و نوعی فدرالیسم شکل می‌گیرد.
سلسله‌مراتب اداری به شدت رعایت می‌شود.	تصمیمات سریع اتخاذ می‌شود.
بودجه کشور توسط حکومت مرکزی تنظیم می‌شود و حساب اموال و دارایی‌ها نیروی ابتکار، اعتمادبه‌نفس و علاقه به شناخت سریع و بهنگام نیازها و مشکلات در دستگاه مرکزی نگهداری می‌شود.	محلیان حس و در آن‌ها تقویت می‌شود.
شخصیت حقوقی دولت به صورت متمرکز است.	در پیشبرد اهداف و تحقق آرمان‌های محلی کوشش و پشتکار صمیمانه و

1. Perroux

2. Hansen & Hirschman

خصوصیت نظام متمرکز و شیوه اداری آن	خصوصیت نظام غیرمتمرکز
حق استخدام، اداره و برکناری مأمورین دولت با حکومت مرکزی است.	بی‌دریغ ابراز می‌گردد.
حس مسئولیت افراد زیاد می‌شود و مراقبت آن‌ها در محل افزایش می‌یابد.	
منبع: ولیقلی‌زاده و خیری، ۱۳۹۵	

نابرابری و توسعه منطقه‌ای

نابرابری منطقه‌ای به معنای عدم تعادل در ساختار فضایی مناطق است که خود را در شرایط متفاوت زندگی، نابرابری‌های اقتصادی و سطح توسعه‌یافتگی نشان می‌دهد (دهقان شبانی و همکاران، ۱۳۹۸) و از طرفی هدف همه فرآیندهای توسعه و به ویژه توسعه منطقه‌ای، رفاه انسان است (محمدپناهی و همکاران، ۱۴۰۲). در این راستا نظریه‌های متعددی در طی دوره‌های زمانی مختلف ارائه شده که شامل نظریه‌های رشد متوازن، رشد نامتوازن، قطب رشد، مرکز پیرامون، تمرکزگرایی، برگشت تمرکز، استراتژی توسعه منطقه‌ای و رقابت‌پذیری منطقه‌ای و ... می‌باشد و سعی بر این بوده در جدول شماره ۲ به بررسی مشخصات و نتایج مورد انتظار این نظریه‌ها پرداخته شود:

جدول ۲. نظریات مرتبط با توسعه منطقه‌ای

نظریه	مشخصات و نتایج مورد انتظار
رشد متوازن	توسعه همه‌جانبه مناطق با تأکید بر نقش دولت در حذف نابرابری
رشد نامتوازن	تمرکز سرمایه در بخش خاصی از اقتصاد به عنوان پیشرو- پخش توسعه به سایر بخش‌ها
قطب رشد	قطب رشد شهری و صنعتی- پخش توسعه به مناطق پیرامونی
مرکز پیرامون	سرمایه‌گذاری در مکان‌های مرکزی- پخش توسعه به مناطق پیرامونی
تمرکزگرایی	توسعه قطبی- پخش توسعه به مناطق پیرامونی
برگشت تمرکز	توسعه در چند نقطه مرکزی- پخش توسعه به مناطق پیرامونی
استراتژی توسعه منطقه‌ای	تأکید بر برنامه‌ریزی هماهنگ- حل اختلافات ساختاری منطقه‌ای و ایجاد فرصت برابری برای تمامی مناطق
رقابت‌پذیری منطقه‌ای	تحریک توسعه منطقه‌ای با اعمال سیاست‌های فرا منطقه‌ای- توسعه رقابتی

منبع: محمدپناهی و همکاران، ۱۴۰۲

تا اواسط ۱۹۶۰ توسعه کشورها معادل رشد اقتصادی کشورها در نظر گرفته می‌شد و پس از آن در دهه ۷۰ میلادی میزان توسعه یافتگی کشورها توسط شاخص‌های دیگری نظیر نابرابری، کاهش فقر و بیکاری اندازه‌گیری شد (فطرس و فاطمی‌زندان، ۱۳۹۹) که دو نظریه اقتصادی «نئوکلاسیک» و «جغرافیای اقتصادی نوین» پایه نظریه‌های نابرابری منطقه‌ای را تشکیل می‌دهند (موسوی و بایرام‌زاده، ۱۴۰۳). با توجه به نظریات متعدد در حوزه توسعه منطقه‌ای و ایجاد نابرابری‌های متعدد در نظام توسعه‌ای کشورهای در حال توسعه، بررسی میزان نابرابری منطقه‌ای برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در هر کشوری مهم است (دهقان شبانی و همکاران، ۱۳۹۸)؛ به طوری که ارزیابی سطح توسعه‌یافتگی واحدهای منطقه‌ای در هر کشوری و در هر شهری از اهمیت بالایی، در زمینه برنامه‌ریزی منطقه‌ای و سیاست‌گذاری توسعه برخوردار است و از طرفی عامل کلیدی برای تخصیص منابع مختلف نیز محسوب می‌شود؛ بنابراین شناخت وضعیت آن‌ها امری مهم و ضروری است (موسوی و همکاران، ۱۴۰۱).

رقابت‌پذیری منطقه‌ای

رقابت‌پذیری منطقه‌ای یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تحقیقات اقتصادی در دهه‌های اخیر است. افزایش قابل توجهی در رقابت مشاهده شده از پایان قرن بیستم، تعمیق فرآیندهای ادغام و منطقه‌ای شدن نیازمند جستجوی رویکردهای جدید برای مطالعه پویایی‌های اجتماعی- اقتصادی مدرن و توسعه توصیه‌های علمی و کاربردی برای تضمین توسعه رقابتی اقتصادهای منطقه‌ای است که بیشترین ارتباط را با اقتصاد نوآور دارند (Tumenova, 2020). خاستگاه بحث رقابت‌پذیری اقتصاد سطح بنگاهی است که ابتدا با کتاب «مزیت

رقابتی ملل^۱ پورتر^۲ وارد سطح کلان اقتصاد شد و پس از چالش‌های فراوان در ادامه با اهمیت یافتن بحث توسعه شهرها و مناطق رقابت‌پذیر جای خود را در دل بحث‌های شهری- منطقه‌ای باز کرد (چراغی و همکاران، ۱۴۰۰). نخستین مطالعه علمی در مورد رقابت‌پذیری شهری به سمپوزیوم پژوهشی اقتصاد هاروارد در سال ۱۹۸۵ برمی‌گردد که به دو نکته مهم اشاره می‌کند:

۱. رقابت‌پذیری را در سطح یک ملت تعریف کرد؛

۲. افزایش استانداردهای زندگی را نخستین شاخص‌های رقابت‌پذیری تعریف کرد. آنچه در رقابت‌پذیری مهم است بحث روحیه رقابت‌پذیری می‌باشد (امیدعلی و همکاران، ۱۴۰۱).

رقابت‌پذیری موضوعی محوری و مهم است که از آن به عنوان ابزاری برای رسیدن به رشد مطلوب، توسعه پایدار و پیشرفت اقتصادی یاد می‌شود که از دهه ۱۹۹۰ در برنامه‌ریزی منطقه‌ای و شهری به عنوان یکی از استراتژی‌های کلیدی مطرح شده است (ستوده و همکاران، ۱۴۰۱). رقابت‌پذیری اقتصادی شهرها باید به اهداف و کیفیات ملموسی منجر شود که عبارتند از: ارتقاء شاخص رقابت‌پذیری شهری، بهبود محیط اقتصادی شهری، هماهنگ کردن و تعامل مثبت اقتصادی با جریان جهانی مبتنی بر مجموعه‌ای از رویکردهای نظری پشتیبان به منظور بهبود شاخص رقابت‌پذیری شهری (مولائی، ۱۳۹۸). به طور کلی رقابت‌پذیری معیاری کلیدی برای ارزیابی درجه موفقیت کشورها در میدان رقابت‌های سیاسی، اقتصادی و تجاری به حساب می‌آید؛ بدین معنی که در هر کشور، منطقه یا بنگاهی که از توان رقابتی بالایی در بازارهای رقابتی برخوردار باشد، می‌توان گفت که از رقابت‌پذیری بالاتری برخوردار است (ساسانی و همکاران، ۱۳۹۸). در ادامه به بررسی نظریات مرتبط با رقابت‌پذیری در جدول شماره ۳ پرداخته شده است.

جدول ۳. نظریه‌های مرتبط با موضوع

نظریه	مفاهیم
کلاسیک	مطابق این نظریه، همه مناطق بر پایه مزیت نسبی‌شان نقشی در تقسیم کار دارند، ولیکن فناوری و در نتیجه بهره‌وری، در همه مناطق مثل هم شود در این صورت هیچ مبنایی برای تجارت وجود نخواهد داشت. البته حائز اهمیت است که یک منطقه چه بسا در تولید یک کالا بسیار مولد باشد، ولیکن ممکن است این صنعت، خود را در بازار آزاد رو به زوال ببیند.
نئوکلاسیک	مطابق این نظریه، همه مناطق بر پایه ظرفیت‌های خدادادی نسبی‌شان نقشی در تقسیم کار دارند، ولیکن ظرفیت‌های خدادادی نسبی، در همه مناطق مثل هم شود، در این صورت هیچ مبنایی برای تجارت وجود نخواهد داشت. حائز اهمیت است که تعدیل قیمت عامل مستلزم همگرایی بازده‌ها به نیروی کار و سرمایه است.
اقتصاد کینز	۱. دولت‌ها می‌توانند با موفقیت در چرخه‌های اقتصاد مداخله کنند؛ به طوری که زمان‌بندی در این بخش حیاتی است. همچنین همگرایی مناطق با سیاست‌گذاری اقتصادی قابل تحقق است و تمرکز سرمایه موجب افزایش بهره‌وری و رشد می‌شود.
رشد	دو عامل ۱. نوآوری و ۲. برتری در فناوری به عنوان زمینه‌های رشد نوآوری محلی در نظر گرفته می‌شود.
اقتصاد تکاملی	۱. نظریه اقتصاد تکاملی بر مزیت رقابتی پویا تأکید می‌کند و قابلیت‌های انطباقی یک اقتصاد منطقه‌ای برای ارائه واکنش مناسب به تغییرات بازار، ظهور رقابتی جدید، توسعه تکنولوژی‌های نوین، مهم‌ترین عامل حفظ سطح رقابت‌پذیری منطقه‌ای می‌داند.
جغرافیای اقتصادی	در نظریه‌های فوق ضمن ارتباط مستقیم با رقابت‌پذیری، از بعد فضایی بهره‌مند نمی‌باشند که منبع اصلی همه چنین نظریاتی زمینه جغرافیای اقتصادی است که شامل سه جریان اصلی ۱. جغرافیای اقتصادی اصلی، ۲. اقتصاد منطقه‌ای، ۳. جغرافیای اقتصادی جدید می‌باشد.

منبع: جبارنژاد و همکاران، ۱۴۰۱؛ ساسان‌پور و جعفری‌راد، ۱۴۰۰

علیرغم تعهد کشور به کاهش شکاف توسعه بین مناطق مختلف کشور، اسناد برنامه‌ریزی موجود فاقد الگوی مشخص و مؤثر برای دستیابی به این هدف است (Mousavi et al, 2024) و از طرفی به دلیل تبعیت نظام برنامه‌ریزی ایران از الگوی توسعه‌ای مرکز-پیرامون، بهتر است با ارزیابی وضع موجود در راستای کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای در میان استان‌های کشور مبتنی بر ارتقاء توسعه منطقه‌ای و ایجاد رقابت‌پذیری منطقه‌ای اقدام گردد.

در رابطه با موضوع پژوهش، پژوهش‌های متعددی انجام شده است. در پژوهش‌های خارج از کشور ژانگ^۱ و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهش خود اشاره می‌کنند که در منطقه خلیج بزرگ گوانگدونگ- هنگ کنگ- ماکائو مدیریت شهری- منطقه‌ای به طور قابل قبولی نابرابری منطقه‌ای را کاهش می‌دهد و این موضوع سبب ادغام سرزمینی می‌شود، اما کفایت آن در محدوده‌های مختلف موضوعی مشارکت تغییر می‌کند. رینل^۲ و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهش خود به بررسی نابرابری‌های منطقه‌ای و همبستگی فراملی در اتحادیه اروپا پرداخته‌اند که نتایج این بررسی نشانگر این است که شهروندان مناطق ثروتمندتر در واقع بیشتر از سیاست اجتماعی در سطح اتحادیه اروپا حمایت می‌کنند، اما تنها زمانی که پیامدهای بازتوزیعی محدودی داشته باشد و در عوض بر استانداردها تأثیر بگذارد. برعکس، شهروندان مناطق فقیرتر مایل‌اند از مخالفت خود با سیاست اجتماعی اتحادیه اروپا برای برنامه‌های توزیع مجدد چشم‌پوشی کنند. خو و همکاران^۳ (۲۰۲۲) در پژوهش خود اشاره کرده‌اند که بین توانایی نوآوری منطقه‌ای و سطح توسعه اقتصادی همبستگی معناداری وجود دارد و همچنین بهبود در میزان هم‌افزایی بین توسعه اقتصادی منطقه‌ای به کاهش نابرابری توانایی نوآوری منطقه‌ای کمک می‌کند. در پژوهش‌های داخل کشور نیز موسوی و بایرام‌زاده (۱۴۰۳) در پژوهش خود اشاره کرده‌اند که در سال ۱۳۹۰، تمرکز شدید فعالیت‌های اداری، سیاسی، اقتصادی و صنعتی در تهران موجب شده تا واگرایی شدیدی بین استان تهران و سایر استان‌ها به وجود آید، این روند در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۴۰۰ با تبعیت از نظریه قطب رشد وارد مرحله دوم شده و میزان واگرایی کاهش یافته و بر میزان همگرایی میان استان‌ها افزوده شده است. غفاری‌فرد و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهش خود اشاره کرده‌اند بهترین سازوکار برای ارتقای سیاست‌گذاری توسعه منطقه‌ای در ایران «طراحی سیستم جامع نظارت در نظام برنامه‌ریزی بودجه کل دولت در راستای رصد توسعه و توازن منطقه‌ای و پایش نحوه مصرف اعتبارات در استان‌ها» می‌باشد. عزیزی (۱۴۰۱) در پژوهش خود اشاره کرده است که برای رفع چالش‌ها و مشکلات توسعه‌یافتگی ناشی از ساختار تک ساخت و متمرکز موجود، راهکار گذار از سیستم سنترالیسم به فدرالیسم در ایران مورد تأکید است. مصیب‌زاده و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود اشاره کرده‌اند که سازمان فضایی ایران چند سطحی شده و استان‌هایی که قطب‌های توسعه هستند، از نظر شاخص‌های توسعه‌یافتگی از مناطق پایین‌دست خود بریده‌اند و با تمرکز بخشی در زمینه جذب سرمایه، جمعیت و صنعت زمینه‌های عدم تعادل فضایی درون و برون منطقه‌ای را سبب شده‌اند و این موضوع سبب ایجاد نابرابری منطقه‌ای در ایران شده است. عباسی تقی دیزج و پاشازاده (۱۴۰۰) در پژوهش خود اشاره کردند که عوامل ضعف برنامه‌ریزی درست، تصمیم‌های مدیران و برنامه‌ریزان و ضعف دسترسی به امکانات و تجهیزات به عنوان عوامل نهایی نابرابری منطقه‌ای در ایران شناخته شدند و دسته‌بندی عوامل نیز نشان داد که عوامل محدودیت نیروی انسانی، کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری و کم‌توجهی به پژوهش، کلیدی‌ترین عوامل نابرابری منطقه‌ای هستند و تأثیر بسیار زیادی بر نابرابری دارند. احمدی و علیخان گرگانی (۱۴۰۰) در پژوهش خود اشاره کردند که استان تهران در بالاترین و استان سیستان و بلوچستان در پایین‌ترین سطح توسعه قرار دارند و این دو استان، عملاً بازگو کننده نابرابری گسترده در سطح استان‌های کشور می‌باشند و بیشترین نابرابری منطقه‌ای مربوط به ابعاد علم و نوآوری و سرمایه انسانی است که از عوامل اصلی تعیین کننده نابرابری منطقه‌ای می‌باشند. احمدی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود اشاره کردند که با توجه به نتایج پویایی توزیع، در سال ۱۳۸۵ استان‌های ایران از الگوی چگالی تک قله‌ای و در سال ۱۳۹۵ این استان‌ها از الگوی چگالی دو قله‌ای در سطوح شاخص نابرابری پایین و میانه پیروی می‌کنند. در شاخص توسعه اقتصادی- اجتماعی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ میان استان‌های کشور واگرایی وجود دارد، به طوری که در این سال‌ها، استان‌های کشور از توسعه‌یافتگی پایین به دو گروه کلی توسعه‌یافتگی میانه و توسعه‌یافتگی پایین و تقریباً نزدیک به یکدیگر خوشه‌بندی شده‌اند.

با بررسی پژوهش‌های متعدد می‌توان اذعان نمود که نظام برنامه‌ریزی ایران با پیروی از نظام مرکز- پیرامون و واگرایی شدید در میان استان‌ها، سبب ایجاد نابرابری منطقه در کشور شده است؛ البته این پژوهش‌ها به بررسی وضعیت ایران تا سال ۱۴۰۰ پرداخته‌اند و وجه

1. Zhang

2. Reini

3. Xu

تمایز این پژوهش با پژوهش‌های پیشین، استفاده از آخرین آمار ارائه شده از سوی مرکز آمار ایران و به سال ۱۴۰۱ می‌باشد و در نهایت هدف اصلی این پژوهش بررسی تمرکزگرایی شاخص‌های اقتصادی در ایران است تا بر اساس نتایج این پژوهش ثمربخشی سلسله اقدامات توسعه‌ای انجام شده در استان‌ها و در طی سال‌های ۱۳۹۷-۱۴۰۱ بررسی و نمایان گردد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و دارای هدف کاربردی می‌باشد. جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای صورت گرفته، به طوری که در ابتدا با استفاده از منابع معتبر علمی نظیر کتاب‌ها و مقالات علمی، ادبیات و پیشینه پژوهشی نگارش شده و داده‌های تحلیلی پژوهش از گزارش‌های مصوب مرکز آمار ایران جمع‌آوری شده است. جامعه آماری این پژوهش استان‌های ۳۱ گانه کشور ایران می‌باشد که در جهت شناسایی شاخص‌های اقتصادی پژوهش از گزارش «جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها» و برای سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۱ استفاده (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲) و در حدود ۲۴ شاخص ارزیابی و در جدول شماره ۴ نشان داده شده است.

جدول ۴. شاخص‌های اقتصادی پژوهش

شاخص‌های پژوهش
نسبت جمعیت ۶۴-۱۵ سال C1، نرخ مشارکت اقتصادی مردان ۱۰ ساله و بیشتر C2، نرخ مشارکت اقتصادی زنان ۱۰ ساله و بیشتر C3، نرخ مشارکت اقتصادی جمعیت ۱۵ ساله و بیشتر C4، نسبت شرکت‌های تعاونی فعال کشاورزی تحت پوشش سازمان مرکزی تعاونی روستایی به کل جمعیت روستایی C5، توزیع تعداد معادن در حال بهره‌برداری از معادن کشور C6، نسبت شاغلان معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت فعال C7، نسبت شرکت‌های تعاونی فعال معدنی تحت پوشش وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی به کل جمعیت C8، نسبت کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت C9، نسبت شرکت‌های فعال مسکن تحت پوشش وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی به خانوار شهری C10، نسبت شرکت‌های تعاونی تأمین نیاز مصرف‌کنندگان به کل جمعیت C11، نسبت شرکت‌های تعاونی خدماتی به کل جمعیت C12، نسبت شرکت‌های تعاونی فعال حمل‌ونقل تحت پوشش وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی به کل جمعیت C13، توزیع عملکرد اعتبارات هزینه‌ای (جاری) دستگاه‌های اجرایی استان‌ها از محل درآمد عمومی C14، توزیع عملکرد تملک دارایی‌های سرمایه‌ای (عمرانی) C15، توزیع مالیات‌های مستقیم C16، توزیع مالیات‌های غیرمستقیم C17، توزیع مالیات بر ارزش‌افزوده C18، سهم استان از محصول ناخالص داخلی به قیمت جاری C19، سهم استان از ارزش‌افزوده در بخش کشاورزی C20، سهم استان از ارزش‌افزوده در بخش معدن C21، سهم استان از ارزش‌افزوده در بخش صنعت C22، سهم استان از ارزش‌افزوده در بخش خدمات C23، سهم استان از محصول ناخالص داخلی به قیمت جاری بدون نفت C24

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲

تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش به صورت کمی و از طریق نرم‌افزارهای GIS، Excel، SPSS انجام و در جهت تحلیل داده‌های پژوهش از روش‌های متعددی استفاده شده است برای وزن‌دهی به شاخص‌ها از مدل OPA، برای رتبه‌بندی استان‌های کشور بر اساس برخورداری از شاخص‌های اقتصادی از مدل تصمیم‌گیری ویکور (با استفاده از فرمول‌های ۱ تا ۳)، برای ارزیابی نابرابری‌ها از مدل CV (با استفاده از فرمول ۴) و در نهایت برای درون‌یابی تمرکزگرایی شاخص‌های اقتصادی از مدل درون‌یابی Kriging استفاده شده است.

$$S_j = \sum_{i=1}^n W_i \times \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \quad (1)$$

$$R_i = \max \left[W_j \times \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \right] \quad (2)$$

$$Q_1 = v \left[\frac{S_i - S^*}{S^- - S^*} \right] + (1 - v) \left[\frac{R_i - R^*}{R^- - R^*} \right] \quad (3)$$

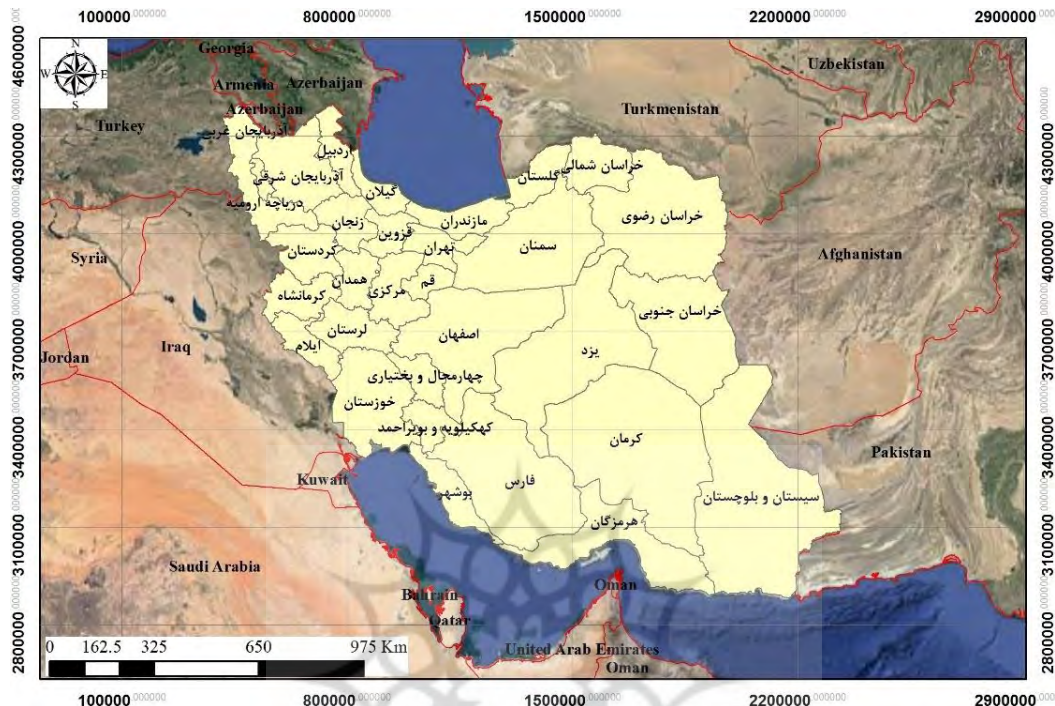
$$CV = \frac{1}{\bar{x}} \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n-1}} \quad (4)$$

محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش استان‌های کشور ایران می‌باشد؛ به طوری که این کشور با وسعتی معادل ۱/۶ میلیون کیلومتر مربع دارای برآورد جمعیتی ۸۴۷۰۰ هزارنفری در سال ۱۴۰۱ می‌باشد. این کشور در مختصات جغرافیایی ۲۵ تا ۴۰ درجه عرض شمالی و ۴۴ تا ۶۳ درجه طول شرقی گسترده شده است و دارای مرز مشترک با کشورهای عراق، ترکیه، ترکمنستان، آذربایجان، ارمنستان افغانستان و پاکستان و به طول ۸۶۳۰ کیلومتر و به صورت خشکی و آبی می‌باشد که این کشور را به یک کشور با جغرافیای

پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، دوره ۶، شماره ۱۹، ۸۵-۹۹، بهار ۱۴۰۴.

خاص تبدیل می‌کند. مطابق با آخرین تقسیمات کشور (۱۴۰۱)، ایران دارای ۳۱ استان، ۴۷۸ شهرستان، ۱۱۷۲ بخش، ۱۴۳۳ شهر و ۲۷۴۵ دهستان می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۱) که در این پژوهش استان‌های ۳۱ گانه کشور در نظر گرفته شده است و موقعیت جغرافیایی این استان‌ها در نقشه شماره ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱. محدوده مورد مطالعه

در ادامه با استفاده از بخش‌های جمعیت و سرزمین و آب و هوای سالنامه آماری مرکز آمار ایران، به بررسی مساحت و برآورد جمعیتی استان‌های ۳۱ گانه کشور و برای سال ۱۴۰۱ در جدول شماره ۵ پرداخته شده است.

جدول ۵. مساحت و جمعیت استان‌های کشور

استان	جمعیت (هزار نفر)	مساحت (کیلومتر مربع)	استان	جمعیت (هزار نفر)	مساحت (کیلومتر مربع)	استان	جمعیت (هزار نفر)	مساحت (کیلومتر مربع)
آذربایجان شرقی	۴۰۵۸	۴۵۴۶۸/۸۶	خراسان شمالی	۸۷۷	۲۸۳۸۵/۵۲	کهگیلویه و بویراحمد	۷۵۰	۱۵۵۰۵/۴۴
آذربایجان غربی	۳۴۷۴	۳۷۵۴۲/۹۵	خوزستان	۵۰۳۵	۶۴۴۲۶/۲۹	گلستان	۱۹۸۸	۲۰۴۱۱/۸۸
اردبیل	۱۲۹۷	۱۷۸۷۵/۵۴	زنجان	۱۱۰۸	۲۱۷۳۳/۱۲	گیلان	۲۵۶۶	۱۳۹۸۸/۱۴
اصفهان	۵۳۷۴	۱۰۷۱۱۶/۰۱	سمنان	۷۶۷	۹۷۷۵۰/۹۱	لرستان	۱۷۹۳	۲۸۰۹۰/۷۴
البرز	۲۹۵۷	۵۱۸۲/۰۳	سیستان و بلوچستان	۳۱۵۰	۱۸۲۳۱۲/۰۱	مازندران	۳۳۸۹	۲۳۷۷۱/۱۶
ایلام	۵۹۵	۲۰۱۶۴/۱۱	فارس	۵۰۸۴	۱۲۲۱۹۹/۰۴	مرکزی	۱۴۶۶	۲۹۱۹۶/۱۹
بوشهر	۱۲۵۳	۲۲۹۱۱/۲۲	قزوین	۱۳۳۳	۱۵۵۹۴/۹۲	هرمزگان	۱۹۶۲	۷۱۰۸۸/۴۱
تهران	۱۴۱۶۰	۱۳۵۳۸/۴۳	قم	۱۴۱۷	۱۱۴۵۴/۷۵	همدان	۱۷۶۸	۱۹۳۷۲/۰۲
چهارمحال و بختیاری	۹۸۸	۱۶۳۲۰/۹۸	کردستان	۱۶۷۴	۲۹۲۰۱/۳۲	یزد	۱۲۷۳	۷۳۸۲۳/۸۳
خراسان جنوبی	۸۲۷	۱۵۱۰۱۸/۰۳	کرمان	۳۳۵۸	۱۸۱۱۵۲/۰۳	کل	۸۴۷۰۰	۱۶۳۰۸۴۷/۰۹
خراسان رضوی	۶۹۶۳	۱۱۹۰۶۳/۰۹	کرمانشاه	۱۹۹۶	۲۵۱۸۶/۸۶			

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۴۰۱

مطابق جدول شماره ۵، استان سیستان و بلوچستان با مساحت ۱۸۲۳۱۲/۰۱ کیلومترمربع پهناورترین استان و استان تهران با جمعیت ۱۴۱۶۰ هزار نفر پرجمعیت‌ترین استان کشور می‌باشد و از طرفی استان البرز با مساحت ۵۱۸۲/۰۳ کیلومترمربع کم‌پهناورترین استان و استان ایلام با جمعیت ۵۹۵ هزارنفری کم‌جمعیت‌ترین استان در میان سایر استان‌ها واقع شده است.

یافته‌ها و بحث

در ابتدا به بررسی وزن شاخص‌های اقتصادی پژوهش از طریق مدل OPA پرداخته شد. این مدل با بهره‌گیری از رویکرد برنامه‌ریزی خطی به گونه‌ای طراحی شده که نیازی به بی‌مقیاس‌سازی داده‌ها، روش‌های میانگین‌گیری برای تجمیع نظرات خبره‌ها، ماتریس مقایسات زوجی و ... ندارد و هدف آن وزن‌دهی به معیارها و رتبه‌بندی گزینه‌ها بر اساس مدل بهینه‌سازی خطی است که توسط عطایی و همکاران در سال ۲۰۲۰ تدوین شده است (Ataei et al, 2020). در این راستا از نظرات ۵ نفر از خبرگان (افراد آکادمیک حوزه شهرسازی، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و آمایش سرزمین) به صورت هدفمند استفاده شده و نتایج این بررسی در جدول شماره ۶ نشان داده شده است.

جدول ۶. وزن‌دهی شاخص‌های اقتصادی

شاخص	وزن	شاخص	وزن	شاخص	وزن	شاخص	وزن
C1	۰/۰۴۳۵	C7	۰/۰۴۱۶	C13	۰/۰۴۰۴	C19	۰/۰۴۱۸
C2	۰/۰۴۳۲	C8	۰/۰۴۰۲	C14	۰/۰۴۱۹	C20	۰/۰۴۱۶
C3	۰/۰۴۲۵	C9	۰/۰۴۱۵	C15	۰/۰۴۲۲	C21	۰/۰۴۱۷
C4	۰/۰۴۳۱	C10	۰/۰۴۰۱	C16	۰/۰۴۱۲	C22	۰/۰۴۱۹
C5	۰/۰۴۱۱	C11	۰/۰۴۰۲	C17	۰/۰۴۱۱	C23	۰/۰۴۱۸
C6	۰/۰۴۱۳	C12	۰/۰۴۰۳	C18	۰/۰۴۱۶	C24	۰/۰۴۴۲

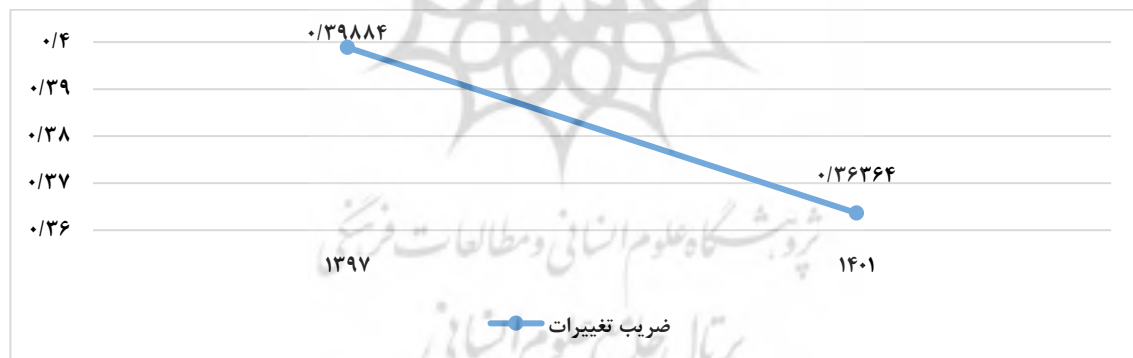
مطابق جدول شماره ۶، شاخص نسبت جمعیت ۱۵-۶۴ سال با مقدار ۰/۰۴۳۵ بیشترین امتیاز و شاخص نسبت شرکت‌های تعاونی تأمین نیاز مصرف‌کنندگان به کل جمعیت با مقدار ۰/۰۴۰۱ کمترین وزن را در میان سایر شاخص‌ها به دست آورده‌اند. در ادامه با استفاده از مدل ویکور (فرمول ۱ تا ۳) به بررسی رتبه‌بندی استان‌های کشور طی دو سال ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ پرداخته شده و نتایج این بررسی در جدول شماره ۷ به نمایش درآمده است.

جدول ۷. نتایج رتبه‌بندی استان‌های کشور در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱

ردیف	استان	۱۳۹۷		۱۴۰۱	
		مقدار Q	رتبه	مقدار Q	رتبه
۱	تهران	۰/۱۲۶	۱	۰/۱۶۴	۱
۲	یزد	۰/۳۲۰	۵	۰/۲۴۲	۲
۳	کرمان	۰/۳۴۷	۲	۰/۲۷۳	۳
۴	خوزستان	۰/۳۲۴	۶	۰/۲۹۲	۴
۵	خراسان رضوی	۰/۳۵۶	۷	۰/۳۵۱	۵
۶	بوشهر	۰/۲۸۵	۳	۰/۴۱۷	۶
۷	مازندران	۰/۴۲۴	۱۰	۰/۴۳۰	۷
۸	فارس	۰/۲۸۵	۴	۰/۴۳۰	۸
۹	اصفهان	۰/۳۶۶	۸	۰/۴۴۶	۹
۱۰	هرمزگان	۰/۴۳۲	۱۱	۰/۵۰۴	۱۰
۱۱	آذربایجان شرقی	۰/۴۰۰	۹	۰/۵۰۷	۱۱
۱۲	گیلان	۰/۴۷۸	۱۳	۰/۵۴۶	۱۲
۱۳	کرمانشاه	۰/۴۵۷	۱۲	۰/۵۸۴	۱۳
۱۴	آذربایجان غربی	۰/۵۲۷	۱۴	۰/۵۹۲	۱۴
۱۵	قزوین	۰/۵۹۳	۱۵	۰/۶۵۰	۱۵
۱۶	البرز	۰/۶۱۵	۱۶	۰/۶۷۱	۱۶
۱۷	مرکزی	۰/۷۲۹	۲۱	۰/۶۸۸	۱۷
۱۸	سمنان	۰/۷۰۴	۱۸	۰/۶۹۲	۱۸
۱۹	لرستان	۰/۷۱۶	۱۹	۰/۷۰۰	۱۹

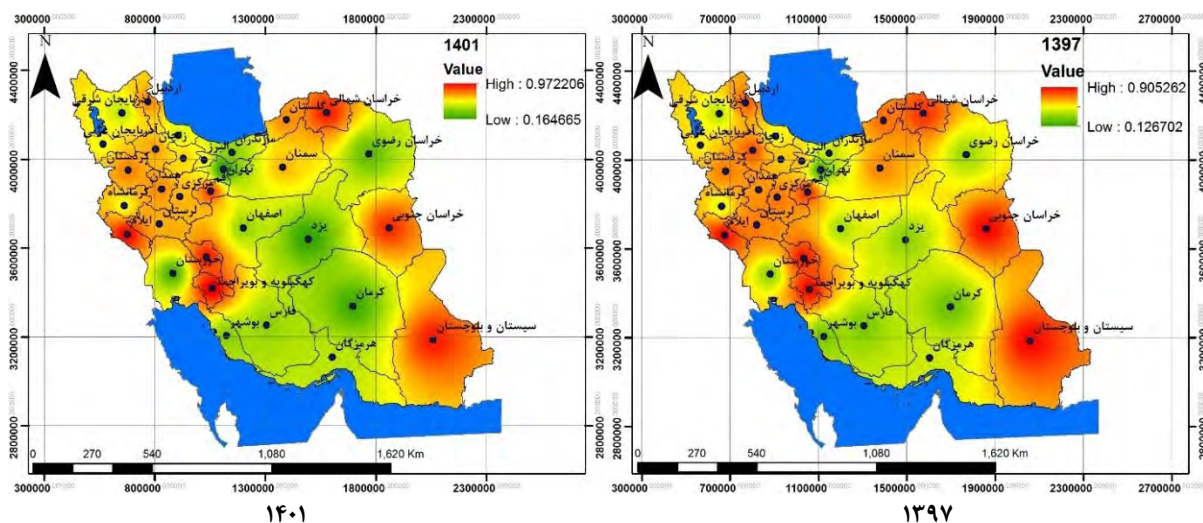
ردیف	استان	۱۳۹۷		۱۴۰۱	
		مقدار Q	رتبه	مقدار Q	رتبه
۲۰	زنجان	۰/۷۹۰	۲۴	۰/۷۲۶	۲۰
۲۱	گلستان	۰/۷۳۸	۲۲	۰/۷۵۰	۲۱
۲۲	اردبیل	۰/۷۶۵	۲۳	۰/۷۵۲	۲۲
۲۳	همدان	۰/۶۷۶	۱۷	۰/۷۵۶	۲۳
۲۴	کردستان	۰/۷۱۷	۲۰	۰/۷۶۹	۲۴
۲۵	قم	۰/۸۴۵	۲۶	۰/۸۷۰	۲۵
۲۶	خراسان جنوبی	۰/۹۰۳	۳۰	۰/۸۸۱	۲۶
۲۷	خراسان شمالی	۰/۸۳۰	۲۵	۰/۹۰۲	۲۷
۲۸	سیستان و بلوچستان	۰/۸۹۹	۲۸	۰/۹۰۲	۲۸
۲۹	چهارمحال و بختیاری	۰/۸۷۵	۲۷	۰/۹۱۱	۲۹
۳۰	ایلام	۰/۸۹۹	۲۹	۰/۹۴۸	۳۰
۳۱	کهگیلویه و بویراحمد	۰/۹۰۶	۳۱	۰/۹۷۳	۳۱

مطابق جدول شماره ۷، طی سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ استان تهران با کمترین امتیاز در رتبه اول و سپس در سال ۱۳۹۷ استان کرمان و در سال ۱۴۰۱ استان یزد در رتبه دوم قرار گرفته‌اند. این موضوع نشانگر این است که استان تهران به عنوان قطب توسعه‌یافتگی عمل نموده و واگرایی توسعه‌ای را در میان سایر استان‌ها ایجاد کرده است. در ادامه به بررسی ضریب تغییرات نابرابری در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ با استفاده از فرمول ۴ پرداخته شده تا نتایج اقدامات توسعه‌ای صورت گرفته در طی این سال‌ها نمایان گردد. نتایج این بررسی در شکل شماره ۲ نشان داده شده است:

شکل ۲. ضریب تغییرات نابرابری در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱

مطابق شکل ۲، میزان ضریب تغییرات نابرابری در میان استان‌های ۳۱ گانه کشور، روندی کاهشی داشته، به طوری که میزان این ضریب از مقدار ۰/۳۹۹ به مقدار ۰/۳۶۴ رسیده است. این موضوع نشانگر این است که طی اقدامات توسعه‌ای صورت گرفته در استان‌های کشور میزان نابرابری منطقه‌ای کاهش یافته است که این موضوع نشانگر مناسب بودن اقدامات توسعه‌ای می‌باشد. در ادامه در جهت بررسی روند تمرکزگرایی شاخص‌های اقتصادی در میان استان‌های کشور از روش Kriging استفاده شده است تا بر اساس ضرایب توسعه‌ای هر یک از استان‌ها یک تحلیل فضایی از روند تمرکزگرایی این شاخص‌های نمایان گردد. نتایج این بررسی در شکل شماره ۳ نشان داده شده است:

شکل ۳. تحلیل فضایی روند تمرکزگرایی شاخص‌های اقتصادی در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱

مطابق شکل شماره ۳، در سال ۱۳۹۷ تمرکز شاخص‌های اقتصادی در تهران باعث ایجاد قطب توسعه‌یافتگی در این استان شده است؛ ولیکن با مرور زمان و انجام اقدامات توسعه‌ای در کشور، میان تمرکز از استان تهران به سایر استان‌ها نیز رسیده و استان‌های مرکزی کرمان، یزد و اصفهان و در استان‌های مرزی خراسان رضوی، هرمزگان، بوشهر، خوزستان و آذربایجان شرقی وضعیت بهتری نسبت به سال ۱۳۹۷ داشته‌اند و نشانگر مؤثر بودن اقدامات دولت در راستای کاهش نابرابری منطقه‌ای در کشور بوده است؛ به طوری که این موضوع در نتایج ضریب تغییرات نیز مورد تأیید واقع شده است.

یکی از مهم‌ترین علت‌های نابرابری منطقه‌ای در ایران را می‌توان در ساختار نظام برنامه‌ریزی و الگوی توسعه فضایی منطقه‌ای این کشور جستجو کرد؛ به طوری که در طول تاریخ توسعه‌ای ایران به دلیل وجود جنگ‌های داخلی و خارجی، همواره جمعیت استان‌های مرزی کشور به دلایلی چون ناامنی و وضعیت نامناسب رفاهی به سمت استان‌های مرکزی کشور در حال مهاجرت بوده‌اند و از طرفی به دلیل تبعیت نظام برنامه‌ریزی کشور از اقتصاد نئوکلاسیک و نظام برنامه‌ریزی مرکز-پیرامون، این موضوع سبب توسعه و ایجاد قطب رشد در مرکز کشور شده است که در این راستا استان تهران به دلیل مرکزیت سیاسی و نیروی انسانی کارآمد بعد از انقلاب اسلامی به عنوان قطب توسعه‌یافتگی در کشور توسعه‌یافته است و استان‌های مرزی نیز به دلایل عمده سیاسی، اجتماعی و کالبدی همواره وضعیت توسعه‌یافتگی کمتری را تجربه کرده‌اند. البته حائز اهمیت است که در میان استان‌های مرزی، استان‌های خراسان رضوی و آذربایجان شرقی به دلایل سیاسی و مذهبی از این موضوع مستثنا بوده‌اند و وضعیت بهتری نسبت به سایر استان‌ها دارند. این موضوع سبب ایجاد واگرایی در روند توسعه‌ای مناطق کشور و مهاجرت ساکنین به مناطق با وضعیت توسعه‌ای بهتر (بایرام‌زاده و موسوی، ۱۴۰۳) گردیده و در طول تاریخ سبب تمرکز شاخص‌های اقتصادی در استان تهران شده است.

یکی دیگر از دلایل نابرابری منطقه‌ای ایران در عدم تخصیص بهینه منابع مبتنی بر پتانسیل‌ها و توانمندی‌های سرزمینی است. این مسئله موجب گردیده تا توزیع منابع و اعتبارات مبتنی بر اقتصاد سیاسی و قدرت مناطق شکل بگیرد؛ به طوری که مناطقی که به لحاظ سیاسی در وضعیت بهتری هستند امکانات و منابع بیشتری را جذب کرده‌اند و این موضوع باعث توسعه این استان‌ها شده است و بر نابرابری منطقه‌ای افزوده است؛ بنابراین برای کاهش نابرابری منطقه‌ای در ایران ملاحظات اقتصادی و سرزمینی باید مقدم بر ملاحظات سیاسی گردد و نقش بازیگران سیاسی در تقسیم و توزیع اعتبارات بین مناطق کم‌رنگ و توانمندی‌های سرزمینی و ظرفیت‌های بالقوه استان‌ها مورد توجه اساسی قرار گیرد.

مطابق با نتایج این پژوهش در سال ۱۳۹۷ استان تهران به عنوان قطب توسعه‌یافتگی در کشور بوده که با اقدامات توسعه‌ای مؤثر دولت دوازدهم در سایر استان‌ها در سال ۱۴۰۱ از میزان نابرابری منطقه‌ای کشور کاهش یافته و سایر استان‌ها نیز وضعیت بهتری را

کسب نموده‌اند. با مقایسه نتایج این پژوهش با پژوهش‌های موسوی و بایرام‌زاده (۱۴۰۳)، عباسی تقی دیزج و پاشازاده (۱۴۰۰)، مصیب‌زاده و همکاران (۱۴۰۰) و احمدی و همکاران (۱۳۹۸) می‌توان اشاره کرد که استان تهران همواره در رتبه‌های برتر توسعه‌یافتگی در کشور عمل نموده و نشانگر تبعیت نظام برنامه‌ریزی کشور از رویکرد مرکز-پیرامون می‌باشد و این موضوع با نتایج این پژوهش یکسان می‌باشد؛ ولیکن با اقدامات توسعه‌ای صورت گرفته در کشور نظیر بودجه‌ریزی بر اساس عملکرد استان‌ها، محرومیت‌زدایی در استان‌ها با ارتقاء سطح سرانه شاخص‌ها و تمرکززدایی شاخص‌ها، سبب کاهش نابرابری منطقه در سال ۱۴۰۱ شده است که این موضوع نشانگر مؤثر بودن اقدامات دولت در کاهش تمرکزگرایی در میان استان‌های کشور بوده است.

نتیجه‌گیری

تمرکزگرایی اقتصادی به مفهوم تجمع منابع اقتصادی در یک منطقه خاص است که موجب افزایش نابرابری و همچنین کاهش توسعه مناطق محروم می‌شود. این نابرابری می‌تواند ناشی از تمرکزگرایی منطقه‌ای، تفاوت در سرمایه‌گذاری، زیرساخت‌ها، سرمایه انسانی یا سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی باشد که به مرور زمان و به تبعیت از نظریه مرکز-پیرامون، این موضوع سبب افزایش قدرت قطب‌های توسعه‌یافته کشور شده و در نتیجه آن امکانات، خدمات و نیروی انسانی کارآمد، در یک محدوده جغرافیایی خاص مستقر می‌گردد. در ایران نیز این روند قابل مشاهده است و با بررسی شاخص‌های اقتصادی می‌توان این موضوع را بیان کرد. در این راستا، در پژوهش جاری، به بررسی وضعیت شاخص‌های اقتصادی در دو سال ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ پرداخته شده است تا روند تمرکزگرایی در میان استان‌های کشور احصا گردد.

نتایج این پژوهش نشانگر این است که بر اساس توزیع شاخص‌های اقتصادی در سطح استان‌های کشور و مدل ویکور، در طی سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ استان تهران با کمترین امتیاز در رتبه اول و سپس در سال ۱۳۹۷ استان کرمان و در سال ۱۴۰۱ استان یزد در رتبه دوم قرار گرفته‌اند. همچنین نتایج ارزیابی ضریب تغییرات نابرابری در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۱ نشانگر این است که نابرابری منطقه‌ای از سال ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۱ روندی کاهشی داشته است که در جهت بررسی بهینه‌تر و فضایی داده‌ها از روش Kriging استفاده شده است و نتایج نشانگر این است که در سال ۱۳۹۷ تمرکز شاخص‌های اقتصادی در تهران باعث ایجاد قطب توسعه‌یافتگی در این استان شده؛ ولیکن با مرور زمان و انجام اقدامات توسعه‌ای در کشور، تمرکز از استان تهران به سایر استان‌ها نیز رسیده است؛ به طوری که استان‌های مرکزی نظیر کرمان، یزد و اصفهان و در استان‌های مرزی نظیر خراسان‌رضوی، هرمزگان، بوشهر، خوزستان و آذربایجان شرقی وضعیت بهتری نسبت به سال ۱۳۹۷ داشته‌اند و نشانگر مؤثر بودن اقدامات دولت در راستای کاهش نابرابری منطقه‌ای در کشور بوده است. با توجه به این موارد، می‌توان گفت که تمرکزگرایی اقتصادی در ایران وجود دارد و نیاز به برنامه‌ریزی و توزیع منابع عادلانه برای کاهش این تمرکز و افزایش توسعه مناطق محروم وجود دارد. به منظور کاهش تمرکزگرایی و افزایش توسعه مناطق محروم، لازم است سیاست‌های مناسب و برنامه‌های توسعه‌ای متناسب با نیازهای مناطق مختلف برای اجرا در اولویت قرار گیرد. این نتایج نشانگر وجود واگرایی در میان استان‌های کشور می‌باشد که نیازمند ایجاد تعادل‌های ناحیه‌ای و کاهش نابرابری‌ها می‌باشد که پیرو اقدامات دولت دوازدهم این روند، روندی کاهشی بوده و نیاز است تا تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان در برنامه‌های توسعه‌ای آتی خود نیز از این موضوع بهره‌مند شوند.

از محدودیت‌های اصلی این پژوهش می‌توان به قدیمی بودن آمار و اطلاعات مصوب مرکز آمار اشاره نمود؛ به طوری که آخرین آمار رسمی ارائه شده مربوط به سال ۱۴۰۱ و در برخی از شاخص‌ها نیز آمار مربوط به سال ۱۳۹۹ می‌باشد که در جهت تبیین وضع موجود می‌تواند تفاوت ایجاد نماید. در این راستا پیشنهاد می‌گردد در پژوهش‌های آتی در صورت انتشار آمار جدید مقایسه‌ای با نتایج این پژوهش صورت گیرد.

در نهایت بر اساس یافته‌های پژوهش جاری، پیشنهاد می‌گردد در راستای کاهش تمرکزگرایی و نابرابری منطقه‌ای، سیاست‌ها و راهکارهای زیر در روند برنامه‌ریزی‌های ملی در نظر گرفته شود:

- تهیه اسناد توسعه‌ای ویژه استان‌ها با به‌کارگیری پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های محیطی هر یک از استان در جهت توزیع بهینه منابع (بودجه) در میان استان‌ها،
- ارزیابی سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور و بودجه‌ریزی بر مبنای سطح توسعه‌یافتگی استان‌ها در جهت محرومیت‌زدایی و کاهش مهاجرت به استان‌های توسعه‌یافته،
- تدوین طرح‌های تشویقی و تحقق همکاری بخش دولتی و خصوصی در راستای ایجاد بنگاه‌های اقتصادی در حوزه‌های معدن، صنعت و خدمات،
- فعال‌سازی بنگاه‌های اقتصادی راکد و نیمه فعال در جهت ایجاد فرصت‌های اشتغال‌زایی در استان‌های محروم کشور،
- استفاده بهینه از پتانسیل‌های محیطی استان‌ها از طریق عقد قراردادهای مشارکت عمومی - خصوصی و استفاده بهینه از ظرفیت سرمایه‌گذاران،
- پراکنش بهینه و کاهش تمرکز خدمات و امکانات در استان‌های توسعه‌یافته کشور نظیر تهران، یزد و کرمان در جهت توزیع بهینه جمعیت در استان‌های مرزی،
- فعال‌سازی و توسعه کریدورهای مرزی کشور، به خصوص در استان‌های غربی در جهت استفاده بهینه از پتانسیل مرزی این استان‌ها و احداث دهکده‌های لجستیکی.

حامی مالی

بنا به اظهار نظر نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

نویسندگان در تدوین مقاله حاضر سهم و نقش برابر داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منفعی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه افراد، به دلیل مشاوره و راهنمایی علمی و مشارکت آن‌ها در این مقاله تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ موسوی، میرنجف؛ و کاظمی‌زاد، شمس‌اله. (۱۳۹۱). تحلیل فضایی نابرابری‌های منطقه‌ای میان مناطق مرزی و مرکزی ایران. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، ۸(۲۵)، ۲۳۵-۲۱۴.
- احمدی، مرضیه؛ و علیخان گرگانی، روح‌الله. (۱۴۰۰). تمرکززدایی مالی تعادل عمودی و توسعه منطقه‌ای در ایران (مطالعه موردی: استان‌های ایران). پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، ۲۱(۱)، ۱۸۲-۱۴۷.
- احمدی، مرضیه؛ فلاحتی، علی؛ و دل‌انگیزان، سهراب. (۱۳۹۸). بررسی پویای انتقال نابرابری منطقه‌ای در ایران (مطالعه موردی: استان‌های ایران). فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد مقداری، ۱۷(۱)، ۱۱۹-۸۵.
- افراخته، حسن. (۱۳۹۶). جغرافیای اقتصادی جدید و تبیین نابرابری ناحیه‌ای در ایران. جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیایی ایران)، ۱۵(۵۴)، ۶۱-۷۸.
- افشارپور، مهلا؛ و جلائی اسفندآبادی، سید عبدالمجید. (۱۴۰۲). ارزیابی تغییرات ساختاری و نابرابری‌های منطقه‌ای در استان‌های ایران. پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، ۲۳(۱)، ۱۹۶-۱۶۵.
- امیدعلی، اسماعیل؛ فنی، زهره؛ و شفیع‌ثابت، ناصر. (۱۴۰۱). تبیین نقش رقابت‌پذیری کلان شهری در توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: کلان‌شهر تهران). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۴(۱)، ۲۵۳-۲۶۷.

پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، دوره ۶، شماره ۱۹، ۸۵-۹۹، بهار ۱۴۰۴.

- بایرام‌زاده، نیما؛ و موسوی، میرنجف (۱۴۰۳). بررسی ارتباط توسعه‌یافتگی و تخصیص منابع در ایجاد سکونت‌گاه‌های انسانی جدید در طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ (نمونه موردی: ایران). جغرافیا و مطالعات محیطی، ۱۳(۴۹)، ۱۳۹-۱۲۰.
- بهرامی پاوه، رحمت. (۱۳۹۷). تحلیلی بر روند پارادایم توسعه‌یافتگی و تأثیر آن بر همگرایی ملی در ایران. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۶(۲۳)، ۴۹۷-۴۷۸.
- تیزچنگ، مهسا؛ و آزاده، منصوره اعظم. (۱۳۹۹). فرا تحلیل نابرابری در برنامه‌های توسعه منطقه‌ای. برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۱(۴۲)، ۳۹-۱.
- جبارنژاد، بهناز؛ موسوی، میرنجف؛ و محمدنژاد؛ وحید. (۱۴۰۱). تبیین عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای با رویکرد آمایش سرزمین در استان آذربایجان غربی. دانش شهرسازی، ۶(۴)، ۹۰-۱۰۹.
- چراغی، رامین؛ قائدرحمتی، صفر؛ مشکینی، ابوالفضل؛ و قادرمزری، حامد. (۱۴۰۰). تبیین نقش ظرفیت نهادی در رقابت‌پذیری شهرهای میانی ایران (مورد مطالعه: شهرهای سهند و زنجان). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۳(۲)، ۴۵۱-۴۲۷.
- دهقان شبانی، زهرا؛ هادیان، ابراهیم؛ و نگهداری، جمال. (۱۳۹۸). تحلیل رابطه نابرابری منطقه‌ای و توسعه اقتصادی در ایران: رویکرد داده‌های تابلویی فضایی. فصلنامه تحقیقات اقتصادی، ۵۴(۴)، ۸۷۵-۸۹۰.
- رستمعلی‌زاده، ولی‌اله؛ و نوبخت، رضا. (۱۴۰۱). تأثیر نابرابری‌ها در مهاجرت از مناطق مرزی ایران؛ چشم‌اندازی سیاست‌گذارانه. پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی، ۵(۲)، ۱۳۴-۱۰۱.
- ساسان‌پور، فرزانه؛ و جعفری‌راد، مریم. (۱۴۰۰). تحلیل رقابت‌پذیری منطقه‌ای با رویکرد سناریونگاری (مورد مطالعه شهرستان‌های استان البرز). فصلنامه چشم‌انداز شهرهای آینده، ۲(۳)، ۷۲-۵۱.
- ساسانی، علی؛ شاه‌حسینی، محمدعلی؛ و رضوانی، مهران. (۱۳۹۹). ارائه مدل رقابت‌پذیری منطقه‌ای مبتنی بر ساختار اکوسیستم کارآفرینی دانش‌بنیان. مطالعات راهبردی در صنعت نفت و انرژی، ۱۱(۴۴)، ۶۴-۳۳.
- ستوده، نازنین زهرا؛ فتح‌اللهی، جمال؛ و موسوی، میرنجف. (۱۴۰۱). تبیین و تحلیل استراتژی‌های رقابت‌پذیری شهری و منطقه‌ای (مطالعه موردی: شهرهای استان کرمانشاه). فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳(۵۱)، ۷۲-۵۹.
- طالشی، مصطفی. (۱۳۹۸). سیاست تمرکزگرایی و ناپایداری نظام سکونتگاهی در پیرامون کلان‌شهر تهران. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۸(۲۸)، ۱۸۲-۱۵۷.
- عباسی تقی‌دیزج، رسول؛ و پاشا‌زاده، اصغر. (۱۴۰۰). شناسایی عوامل مؤثر بر نابرابری منطقه‌ای در ایران. جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای، ۱۱(۴۱)، ۵۰-۲۵.
- عزیزی، سعید. (۱۴۰۱). بررسی تغییر ساختار سیاسی ایران از سنت‌رالیسم (تمرکزگرایی) به فدرالیسم. جغرافیا و روابط انسانی، ۴(۴)، ۵۴۴-۵۲۲.
- غفاری‌فرد، محمد؛ حسینی، فاطمه؛ و حسینی‌مزاری، سید اسماعیل. (۱۴۰۲). سازوکار ارتقای حکمرانی و سیاست‌گذاری توسعه منطقه‌ای در ایران. مطالعات اقتصاد بخش عمومی، ۲(۱)، ۵۸-۳۷.
- فطرس، محمدحسن؛ و فاطمی‌زردان، یعقوب. (۱۳۹۹). مقایسه تطبیقی روند توسعه و میزان نابرابری استان‌های کشور طی سه مقطع ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵: رویکرد مرکز-پیرامون. فصلنامه مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، ۹(۳۵)، ۸۹-۶۳.
- محمدپناهی، صدیقه؛ وارثی، حمیدرضا؛ و تقوایی، مسعود. (۱۴۰۲). برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه منطقه‌ای ایلام بر مبنای رقابت‌پذیری منطقه‌ای. جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۲۱(۱)، ۲۳۳-۲۱۱.
- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۱). سالنامه آماری کشور (۱۴۰۱) - بخش جمعیت.
- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۱). سالنامه آماری کشور (۱۴۰۱) - بخش سرزمین و آب و هوا.
- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۲). جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها ۱۴۰۱-۱۳۹۷. چاپ اول.
- مصلی‌نژاد، عباس. (۱۴۰۰). دولت، توسعه و بحران‌های اجتماعی ایران، ۱۳۹۸-۱۳۷۱. فصلنامه سیاست، ۵۱(۲)، ۵۸۷-۵۶۵.
- مصیب‌زاده، علی، مظفری‌نیا، اسما، و شبستر، محسن. (۱۴۰۰). تحلیلی بر نابرابری‌های فضایی و سنجش وضعیت توسعه منطقه‌ای در استان‌های ایران. جغرافیا و مطالعات محیطی، ۱۰(۴۰)، ۸۴-۷۱.
- مهردانش، گونا؛ و عابدی‌فرد، لیلان. (۱۴۰۰). چالش‌های مدیریت شهری و حق شهر در سیاست‌گذاری و تمرکزگرایی (شهر پاوه). جغرافیا و روابط انسانی، ۴(۱)، ۱۸۱-۱۴۵.
- موسوی، میرنجف؛ امیدوارفر، سجاد؛ حسین‌زاده، رباب؛ و بایرام‌زاده، نیما. (۱۴۰۱). تحلیل عدالت فضایی در توزیع کاربری‌های خدماتی در مناطق شهری (نمونه موردی: مناطق ۵ گانه- ارومیه). جغرافیا و مطالعات محیطی، ۱۱(۴۳)، ۱۷۷-۱۶۲.

- موسوی، میرنجف؛ و بایرام‌زاده، نیما. (۱۴۰۳). [تحلیل فضایی روند نابرابری‌های منطقه‌ای در ایران](#). فصلنامه علمی- پژوهشی اطلاعات جغرافیایی «سپهر»، ۳۳(۱۳۱)، ۱۰۵-۱۲۵.
- مولائی، اصغر. (۱۳۹۸). [واکاوی قابلیت‌های رقابت‌پذیری شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا \(نمونه موردی شهر تبریز\)](#). برنامه‌ریزی فضایی، ۹(۴)، ۱۳۸-۱۰۹.
- ولیعقلی‌زاده، علی؛ و خیری، توران. (۱۳۹۵). [تبیین نقش تمرکزگرایی در ایجاد چالش‌های مدیریت شهری در ایران](#). پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۱۱(۱)، ۵۳-۲۷.
- Ataei, Y., Mahmoudi, A., Feylizadeh, M. R., & Li, D. F. (2020). [Ordinal Priority Approach \(OPA\) in Multiple Attribute Decision-Making](#). Applied Soft Computing, 86, 105893.
- Ballas, D., Dorling, D., & Hennig, B. (2017). [Analysing the regional geography of poverty, austerity and inequality in Europe: a human cartographic perspective](#). Regional Studies, 51(1), 174-185.
- Bardhan, P. (2002). [Decentralization of Governance and Development](#). J. Econ. Perspect., 16(4), 185-205.
- Besley, T., & Coate, S. (2003). [Centralized versus decentralized provision of local public goods: a political economy approach](#). Journal of Public Economics, 87(12), 2611-2637.
- Bo, S. (2020). [Centralization and regional development: Evidence from a political hierarchy reform to create cities in china](#). Journal of Urban Economics, 115, 103182.
- Boffa, F., Piolatto, A., & Ponzetto, G. A. M. (2016). [Political Centralization and Government Accountability](#). The Quarterly Journal of Economics, President and Fellows of Harvard College, vol. 131(1), pages 381-422.
- Cheng, Y., Liu, H., Wang, S., Cui, X., & Li, Q. (2021). [Global Action on SDGs: Policy Review and Outlook in a Post-Pandemic Era](#). Sustainability, 13(11), 6461.
- Corsi, G., Guarino, R., Muñoz-Ulecia, E., Sapio, A., & Franzese, P. P. (2024). [Uneven development and core-periphery dynamics: A journey into the perspective of ecologically unequal exchange](#). Environ. Sci. Policy, 157, 103778.
- Eva, M., Cehan, A., Corodescu-Roșca, E., & Bourdin, S. (2022). [Spatial patterns of regional inequalities: Empirical evidence from a large panel of countries](#). Appl. Geogr., 140, 102638.
- Fu, B., Meadows, M. E., & Zhao, W. (2022). [Geography in the Anthropocene: Transforming our world for sustainable development](#). Geography and Sustainability, 3(1), 1-6.
- Hu, S., Zhao, R., Cui, Y., Zhang, D., & Ge, Y. (2023). [Identifying the uneven distribution of health and education services in China using open geospatial data](#). Geography and Sustainability, 4(2), 91-99.
- Liao, B., Li, L., & Tian, C. H. (2024). [How does the pilot policies of new urbanization improve uneven development?](#). Economic Analysis and Policy, 82, 86-103.
- Liu, H., Fang, C., & Fan, Y. (2020). [Mapping the inequalities of medical resource provision in China](#). Regional Studies, Regional Science, 7(1), 568- 570.
- Liu, H., Wang, X., Wang, Z., & Cheng, Y. (2024). [Does digitalization mitigate regional inequalities? Evidence from China](#). Geography and Sustainability, 5(1), 52-63.
- Mookherjee, D. (2015). [Political Decentralization](#). Annual Review of Economics, (Volume 7, 2015), 231-249.
- Mousavi, M., Jafarpour Ghalehtemouri, K., & Bayramzadeh, N. (2025). [Assessing social infrastructure in border areas from a city prosperity perspective: a case study of border townships in West Azarbaijan Province, Iran](#). Discov. Cities, 2(1), 1-20.
- Mousavi, M., Jafarpour Ghalehtemouri, K., Bagheri Kashkouli, A., & Bayramzadeh, N. (2024). [Mitigating development barriers and addressing disparities in border cities of Iran: a comprehensive analysis of border provinces and influential factors](#). Geojournal, 89(4), 1-20.
- Nijman, J., & Wei, Y. D. (2020). [Urban inequalities in the 21st century economy](#). Appl. Geogr., 117, 102188.
- Pandey, B., Brelsford, C., & Seto, K. C. (2022). [Infrastructure inequality is a characteristic of urbanization](#). Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A., 119(15), e2119890119.
- Reinl, A.-K., Nicoli, F., & Kuhn, T. (2023). [Regional inequalities and transnational solidarity in the European Union](#). Political Geography, 104, 102903.
- Ricci, A. (2022). [Global locational inequality: assessing unequal exchange effects](#). Environment and Planning A: Economy and Space, 54(7), 1323-1340.
- Tumenova, S. A. (2020). [Regional Competitiveness: The Search for Effective Solutions in the Field of Innovative Development](#). Atlantis Press.
- Wei, Y. D. (2015). [Spatiality of regional inequality](#). Appl. Geogr., 61, 1-10.
- Xu, A., Qiu, K., Jin, C., Cheng, C., & Zhu, Y. (2022). [Regional innovation ability and its inequality: Measurements and dynamic decomposition](#). Technological Forecasting and Social Change, 180, 121713.
- Zhang, X., Lu, Y., Xu, Y., Zhou, C., & Zou, Y. (2024). [Governing regional inequality through regional cooperation? A case study of the Guangdong-Hong Kong-Macau Greater Bay area](#). Appl. Geogr., 162, 103135.